

Een olifantpendule van Hubert Martinet

Wat is er toepasselijker om na de klokexcursie naar Parijs (zie elders in dit TIJDSchrift) en een hoogstwaarschijnlijk vervolg in Londen, een museale klok te beschrijven van een maker die zowel in Parijs als in Londen werkzaam is geweest? Dit artikel behandelt een olifantpendule (afbeelding 1 en 2) van Hubert Martinet. Deze heeft een signatuur "Martinet London" op de emaille wijzerplaat en "Ht Martinet" gegraveerd in een geschroefd vuurverguld plaatje aan de bovenkant van de slurf. Naast het prachtige uiterlijk is de klok voorzien van een zogenaamde automaat. De olifant heeft namelijk diverse bewegende onderdelen waarover later in dit artikel meer.

Door Rob Memel

Afb. 1 - Zij-aanzicht van het geheel met de klok bovenop de olifant

Afb. 1 - Voor-aanzicht, duidelijk is de gelede slurf te zien

Hubert Martinet was in de jaren 1770-1777 werkzaam in Londen en Parijs. Volgens de summiere gegevens die van hem bekend zijn, was hij actief als juwelier/horloger. Martinet was een tijdgenoot van de beroemde James Cox (1723-ca. 1791) een befaamd juwelier, goudsmid, designer en uitvinder die de meest ingewikkelde automaten heeft gemaakt die thans in de belangrijke musea tentoongesteld staan. Zo is de

pauwklok in het Hermitage in Sint Petersburg een fraai voorbeeld van Cox's ongelooflijk knappe creaties. Degene die de tentoonstelling in het Museum Speelklok "SingSong, Schatten uit de Verboden Stad" heeft bezocht, is getuige geweest van het vakmanschap van Cox en de uitbundig uitgedoste klokken uit die periode.

Automaat klokken

In de tweede helft van de 18e eeuw waren

de automaat klokken erg kostbaar en onder de zeer welgestelde bevolking erg gewild. Martinet zal een lucratieve markt en mogelijkheden hebben gezien om deze klokken te vervaardigen en te verhandelen. Zowel Cox als Martinet zullen de uurwerken niet zelf hebben gemaakt, maar zij waren wel verantwoordelijk voor het design van de klok en het benodigde kapitaal. Het bouwen van de klok lieten zij over aan een team van (internationale) specialisten, die verantwoordelijk

waren voor de verschillende onderdelen van de klok. Het is niet ondenkbaar dat Cox, Martinet en anderen (deels) gebruik maakten van dezelfde groep vaklieden. De afnemers van klanten van de klokken waren internationaal en zeer vermogend. Zo werden klokken afgenomen door de Chinese keizer, Indiase Maharadja's, de Tsaar van Rusland en diverse koningen.

Helaas gaan de zaken op een gegeven moment minder voorspoedig en wordt zijn faillissement op 7 juni 1777 uitgesproken. In de omschrijving van zijn failliete inboedel wordt onder andere gesproken over drie olifantpendules.

Stijlkenmerken van de klok

Tijdens de rococo (1720-1770) ontstond er interesse in de exotische Oosterse kunst en een groeiende belangstelling voor biologie. De toenemende handel tussen Europa en Azië droeg ertoe bij, dat dieren zoals de olifant, stier en neushoorn, een geliefd ornament op klokken en horloges werden. Dieren als ornament op klokken waren geen nieuw verschijnsel, daar in de renaissance ook veelvuldig gebruik werd gemaakt van dierenfiguren zoals de leeuw, kameel, hond en ook de olifant. Zo staat in het Kunsthistorisch Museum in Wenen een mooi voorbeeld van een vuurvergulde olifantklok uit circa 1600. Wat minder bekend is de olifant waterklok die gemaakt is door Al-Jazari (1136-1206) een briljant werktuigbouwkundige die zich onder andere met tijdmeting bezig hield. Op YouTube is een filmpje van deze klok te zien.

De olifant als ornament sprak de adellijke macht zeer aan. Het staat immers symbool voor zaken als kracht, moed, adel en eerlijkheid. Daar Londen de handelsroute naar Oost-Europa en Azië domineerde werd het een centrum voor het fabriceren van luxe goederen met invloedssferen uit de bovengenoemde gebieden.

Van Hubert Martinet is een aantal klokken bekend. De waarschijnlijk meest prestigieuze en barokke olifantklok is een klok in het Waddesdon Manor Museum (staat overigens op het lijstje voor de volgende excursie!). Deze vormt één van de hoogtepunten uit de Rotschild collectie en laat zien dat ook Martinet in staat was om een prachtige klok in de stijl van Cox te vervaardigen. Andere klokken van Martinet staan in de catalogus "Schatten uit de verboden stad" (pagina 146) en de

"Antique Horology Agenda 2011" (pag. 66, Marcel Toebosch). Kenmerkend aan de klok uit dit artikel is het rustigere uiterlijk en de bijna symmetrische vormen; dit in contrast tot de barokke, zeer overdadig versierde klokken van de periode daarvoor. De klok is dan ook te dateren in de periode dat in Engeland de George III stijl aan de orde was. In Frankrijk had in die tijd de Lodewijk XVI-stijl haar intrede gedaan en die is ook meer ingetogen en symmetrisch dan de Lodewijk XV stijl. De stijlkenmerken van de klok van Martinet passen dan ook goed in de periode van rond 1770.

Globaal uiterlijk van de klok

De klok staat op een wit marmeren basement met brons vergulde ornamenten van takken en bladeren. Op dit basement staat een vuurvergulde tableau met ingegraveerd blok- en ruitvormen. Op dit tableau zijn vier pijpvormige stukjes geschroefd (afbeelding 3). Deze pijpjes vallen precies in de holle poten van de olifant. De olifant is dan ook eenvoudig van het basement af te tillen. Dit laatste is van belang omdat er zeer vergelijkbare olifantklokken van Martinet zijn getraceerd waarbij het basement ontbreekt. Dit is niet zo verwonderlijk met een dergelijk eenvoudig te scheiden constructie. Op het tableau staat de vuurvergulde olifant met op de rug een soort van mand bevestigd.

Afb. 3 - Over deze pijpjes vallen de holle poten van de olifant

In deze mand zit uiteindelijk het uurwerk gemonteerd.

Identieke Martinet olifanten

Deze Martinet olifantpendule is geen uniek exemplaar, er zijn elders drie zeer vergelijkbare klokken zijn geïdentificeerd: Historisches Museum Basel (Nathan-Rupp Collectie); een identieke olifant met klok, echter zonder basement. Het museum heeft foto's van het deels gedemonteerde uurwerk en mechaniek toegestuurd hetgeen erg prettig was om de klokken te vergelijken.

In het boek "Mystery, Novelty & Fantasy Clocks" van Derek Roberts staat (pag 190) een identieke olifant met klok afgebeeld. Ook hier zonder sokkel maar inclusief enkele mechaniekonderdelen die de klok van Basel mist.

Pelham Galleries heeft een identieke olifantklok van Martinet gehad inclusief sokkel. Er zijn kleine detailverschillen.

Beschrijving van het uurwerk

Het uurwerk (afbeelding 4) is behuïsd in een achthoekig vuurvergulde kast die op de rug van de olifant is bevestigd. Deze

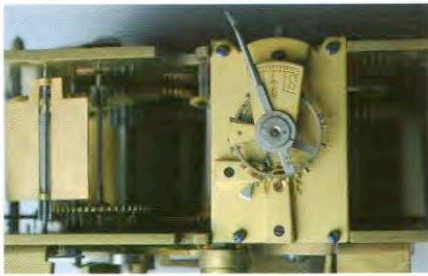
Afb. 4 - Voor-aanzicht van het uurwerk

kast is versierd met de takornamenten die een mooi geheel vormen met vuurvergulde ornamenten op het basement. Aan de voorzijde, rondom de wijzerplaat, zitten in de vier hoeken knopvormige ornamenten bevestigd waarvan de onderste twee uit te nemen zijn. Hiermee worden de opwindvierkanten van het gaande- en slagwerk werk zichtbaar.

Het bijna vierkante uurwerk heeft een Franse pendule-uitstraling met zaagslagwerk en ankerengang. De sikkelvormige slinger hangt aan een draadje. Er is thans geen verbinding tussen het uurwerk en het mechaniek. Wel is het zeer goed mogelijk dat er ooit een verbinding tussen het uurwerk en het mechaniek heeft gezeten, gezien een ingezaagde wisselradkloof waar mogelijk een lichter langs heeft bewogen.

Het Basel-uurwerk heeft zeer veel overeenkomsten met het beschreven uurwerk uit dit artikel. Helaas is de ankerengang uit dit uurwerk verwijderd en heeft men een echappementblokje (afbeelding 5) met balans en anker geplaatst. Een mogelijke verbinding tussen uurwerk en olifant is

Afb. 5 - Balans echappement op het Basel uurwerk (foto Historisches Museum Basel)

niet goed op de aangeleverde foto's waarneembaar. Derek Roberts is wel stellig in zijn boek: *The elephant moves... when the clock strikes the hour*.

De olifant

Automaatklokken werden al in de gotiek en met name renaissance gemaakt. Halverwege de 18e eeuw ontstaat er een hernieuwde interesse onder de zeer rijken voor automaatklokken. Het lijkt er op dat de tijdsaanduiding een ondergeschikte rol speelt en de focus meer ligt op de kast en de bewegende onderdelen van de automaat teneinde gasten te kunnen imponeren. Hoewel de wijzerplaat van de klok van Martinet goed waarneembaar is, gaat de aandacht al snel naar de vuurvergulde olifant.

Aan de voorzijde van de olifant zitten twee knoppen in dezelfde stijl als de opwindgatknoppen van het uurwerk. Bij de olifant is één uitneembare knop voor het opwindgat van het mechaniek. De andere knop is niet uitneembaar en zit vast op een as en kent twee standen: één om het mechaniek in beweging te krijgen en de andere stand is hoogstwaarschijnlijk een "stop" stand waarmee het mechaniek "uit" te zetten is hetgeen een verbinding tussen uurwerk en mechaniek onderstreept.

Wanneer de starknop wordt verdraaid, komt de olifant in beweging: de oren klapperen, de ogen gaan heen en weer, het staartje kwispelt en de slurf maakt een langzame natuurlijke beweging: hij zwengelt wat rond en gaat ook van boven

Magnifiek schouwspel

naar beneden. Het is een magnifiek schouwspel dat na enkele minuten stopt. Het voert in dit kader te ver door om de werking van het mechaniek uit te leggen, echter voor de geïnteresseerden heb ik twee filmpjes op YouTube gezet: één van de buitenkant van de olifant en één van het mechaniek. (zoek op www.youtube.com onder Martinet Elephant clock).

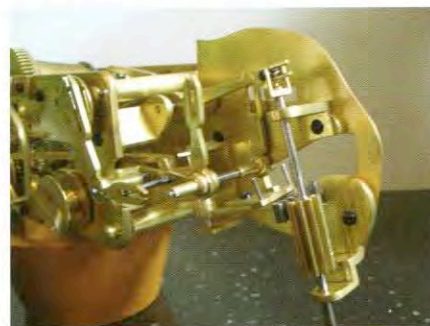
De olifant is opgebouwd uit twee halve schalen (afbeelding 6) waarin het mechaniek zit gemonteerd. Een zware snekinrichting draagt er voor zorg dat alle onderdelen van het mechaniek in beweging komen. Het mechaniek (afbeelding 7

Snekinrichting

en 8) is zeer compleet en in een mooie staat, dit in tegenstelling tot de olifant van Basel waar met name aan de constructie om de slurf te bewegen ernstig is gewerkt en onderdelen zijn verwijderd (afbeelding 9). Het enige onderdeel dat bij de pendule van dit artikel vermoedelijk is vervangen, is de sluitschijf. Er zit slechts één inkeping in waardoor de periode dat de olifant beweegt lang is. Zowel de Basel olifant als de foto in Derek

Afb. 6 - De olifant bestaat uit twee halve schalen

Afb. 8 - Rechter zij-aanzicht van het mechaniek.

Robert laten twee inkepingen zien waardoor de speeltijd half zo lang en gevoelsmatig meer gangbaar is. Het mechaniek heeft een Engelse uitstraling hetgeen bovenstaande onderstreept, dat er met diverse (internationale) toeleveranciers werd gewerkt.

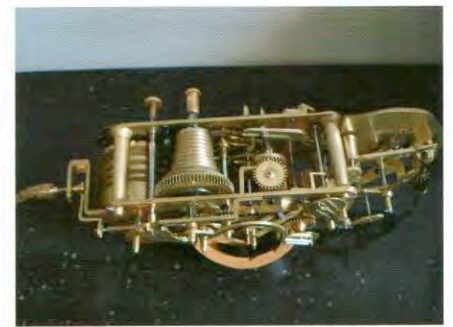
Conclusie

Conclusie

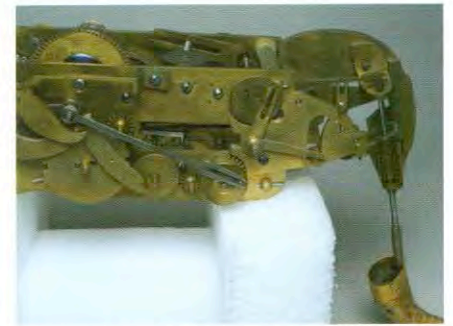
Van deze serie Martinet olifantpendules, die ik ken, is deze klok, samen met de Pelham klok, waarvan ik geen foto's van het uurwerk en mechaniek heb, de meest complete en originele uitvoering. Het is een prachtige klok, die een tijdsbeeld laat zien van automaatpendules uit de tweede helft van de 18e eeuw en tevens aansluit bij de vele vuurvergulde pendules die de deelnemers aan de Parijs-excursie hebben gezien.

Met dank aan:

Historisches Museum Basel

Afb. 7 - Boven-aanzicht van het mechaniek

Afb. 9 - Mechaniek van de olifant in het Museum in Basel (foto Historisch Museum Basel).

Literatuur

"Pendule a L'elephant de Martinet London", J.C. Gendrot, ANCAHA octobre 1978

Mystery, Novelty & Fantasy Clocks, Derek Roberts, 1999

Schatten uit de Verboden Stad,

Bob van Wely e.a., 2010